

УДК 340.12

Бандура О. О., доктор філософських наук, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

Bandura O. O., doctor of philosophical sciences, professor of department of philosophy of right and legal logic of the National Academy of Internal Affairs

ГОЛОВНЕ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

BASIC QUESTION OF PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF RIGHT

Аргументовано положення про те, що основним питанням філософії як абстрактної науки є співвідношення свідомості, духу та матерії, буття. З'ясовано, що виникнення філософії права було зумовлене необхідністю теоретичного дослідження питань правового світогляду, насамперед, питання про відношення людини як правової істоти та світу права. Обґрунтовано співвідношення правосвідомості та правової реальності у вузькому розумінні як основне питання філософії права.

Ключові слова: основне питання філософії, основне питання філософії права, правосвідомість, правова реальність.

Аргументированно положение о том, что основным вопросом философии как абстрактной науки есть соотношение сознания, духа и материи, бытия. Выяснено, что возникновение философии права было предопределено необходимостью теоретического исследования вопросов правового мировоззрения, в первую очередь, вопроса об отношении человека как правового существа и мира права. Обоснованно соотношение правосознания и правовой реальности в узком понимании как основной вопрос философии права.

Ключевые слова: основной вопрос философии, основной вопрос философии права, правосознание, правовая реальность.

It is possible to think, that a questions about a world and about a man are the first of fundamental questions which stand before a man, are the world views questions. The question about the relation of man and world is the basic question of world view. The question about the relation of spirit and life is the basic question for religious world view.

A man is not only corporal but also spiritual creature. He needs to understand sense of the life. The value of this necessity is confirmed to those, that absence at the man of understanding of sense of own life is the important reason of suicide.

Our ancestor became homo sapiens, when he discovered force of mind and began to apply it in his activity. Application of mind for research of world views problems through some time resulted in creation of philosophy as universal science. The basic question she formulates as question about the relation of consciousness, spirit and matter, life.

The basic question of philosophy, as known, has two sides. First – that is primary, and that second – spirit, consciousness or life, matter, the second – is it possible to get to know a world. The looks of materialists and idealists in relation to the first side of basic question of philosophy conflict with each other. In our time contradictions in philosophy and in public life must be decided by harmonization of oppositions

Harmony between consciousness and life takes place, when they answer each other. If consciousness answers life, it means that it attained truth in relation to life. From other side, if life is co-ordinated with consciousness, it corresponds for our picture of that which it must be. Practical task of man in this world is to attain truth about life, to build the picture of due on this basis and to change life properly.

Now we will pass to the basic question of philosophy of right. Its history begins from a fundamental practical problem too. This problem consists in necessity for man to be oriented in a social world, and for this purpose he must have legal world view. The basic question of this world view is a question about relation of man and the

world of right. This world is life of right or legal reality in the wide sense – the aggregate of all phenomena of right.

It is expedient to divide this aggregate into such two constituents: to select sense of justice and legal ideas, conceptions, theories which enter to its composition; legal norms, legal institutes, legal relationships which are embodiment of legal ideas, come forward the second constituent, they can be named legal reality in the narrow sense. We consider that the relation of sense of justice and legal reality in the narrow sense it follows to examine as basic question of philosophy of right

Sense of justice represents not only legal reality in the narrow sense but also itself (legal self-reflection) that legal reality in the wide sense.

K. Marx and F. Engels sharply criticized the legal world view of bourgeoisie, in accordance with which activity of man in society must concerne by laws in force. K. Marx and F. Engels understood a right as the will of dominating class, elevated to the law. They called a proletariat to revolution and establishment of new, communist right. Victory proletarian revolution took place in Russia in 1917. The new legislation was accepted, but the basic idea of legal world view of winners consisted in that the so-called revolutionary expedience major from laws, and also from the norms of common to all mankind moral. A soviet right in essence became expression of not will of workers and peasants, and will of guidance of CPSU at the head with its Secretary General. Presently Ukraine is proclaimed by the democratic, social, legal state. The main sign of the legal state is supremacy of right.

A domestic right needs humanizing. It is necessary for this purpose, that sense of justice built the picture of the proper legal reality in accordance with all mankind values which simultaneously come forward the values of right.

Presently the task to help the lawyers of Ukraine to form such sense of justice, what would do possible the proper transformation of domestic legal reality, approach it to European appears before domestic philosophy of right, to create valuable civil society, and to reconstruct the democratic, social, legal state of the European type.

Until now the Ukrainian right was the instruments of power, which allowed her to demand people obedience; presently right must become the instruments of people by which he will be able to shield

the rights. The question is about the radical change of essence and functions of domestic right.

Keywords: basic question of philosophy, basic question of philosophy of right, sense of justice, legal reality.

Основне питання філософії залишається актуальним і для ХХІ століття. Особливості нинішньої доби зумовлюють необхідність нового підходу до цього питання порівняно з попередніми епохами. Такий підхід можна застосувати і до дослідження основного питання філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговоренню основного питання сучасної філософії присвячено дуже мало публікацій. Серед них передусім слід назвати монографію В.С. Лутая «Основне питання сучасної філософії. Синергетичний підхід» [1]. В ній наводиться така думка М. Кесади, Президента Міжнародної федерації філософських товариств, обраного на Всесвітньому філософському конгресі у 1993 р.: «Найбільшим недоліком сучасного людства є невміння слухати і розуміти «не своє», толерантно ставитись до чужого і, навпаки, вміння з дивовижною наполегливістю перетворювати чуже на вороже» [1, с. 4]. З точки зору М. Кесади, «основне питання філософії зараз – це ствердження миру у світі та душах людей» [1, с. 4].

В.С. Лутай, аналізуючи дану проблему, зазначає, що сама по собі ідея ствердження такого миру не є новою – вона містилася вже майже у всіх моністичних релігійних системах і в більшості філософських вчень. Однак те, що саме дана ідея стала основним питанням філософії, є притаманним лише сучасній добі. В.С. Лутай доходить висновку: «Основним питанням сучасної філософії, вирішення якого стало найголовнішим і для всього людства, є досягнення неантагоністичного розв’язання тих найгостріших суперечностей, які виникли у взаємодії людства і природи, між основними соціумами, між суспільством та особистістю» [1, с. 5].

До основного питання філософії права дослідники також звертаються досить рідко. До небагатьох виключень належить Л.В. Петрова, яка у своїх «Нарисах з філософії права» пише, що основним для філософії права є питання «Що насправді є правом?». На її думку, філософія права «...виявляє за змінюваними юридичними явищами вічну ідею права, котра

розкривається розумом людини. В ній – його сутність» [2, с. 12–13]. Близької позиції вона дотримується й у своїй монографії [3, с. 400–401].

Цю точку зору поділяє С.І. Максимов. Він пише: «Філософію права як самостійну дослідницьку дисципліну конститує її основне питання, від вирішення якого залежить вирішення всіх інших її питань... Виходячи з нашого бачення сутності та задач філософії права, основне питання «що є право?» виглядатиме як питання про сенс права. Оскільки філософія не просто декларує цей сенс, але й аргументує свою позицію, то й основне завдання філософії права полягає в обґрунтуванні права, його ідеї (сенсу). Питання «що є право (який його сенс)?» є основним тому, що від відповіді на нього залежить вирішення всіх найважливіших правових проблем, у тім числі у сфері правотворчості й правозастосування» [4, с. 26–27]. Цієї позиції дотримуються й автори підручника з філософії права за редакцією О.Г.Данильяна [5, с. 20].

Д.В. Андреев, В.М. Вовк, Ю.В. Івченко та О.В. Павлишин, розглядаючи основні питання сучасної вітчизняної філософії права, пишуть: «Визначальною для сучасної філософії права є ідея гуманізації. Розробка цієї проблематики є нагальною потребою сучасності. Право набуває людиномірного характеру, що проявляється у визнанні людини точкою відліку філософії, яке проектується у визнанні філософії права своїм ядром прав людини, оскільки уявлення про право, які панували донедавна у вітчизняній науці, і які ґрунтувалися на нормативістському праворозумінні та на єдності права і держави, призвели до імперативності права, бачення права як позитивного (в розумінні приписів законодавця), а звідси – до ігнорування правових механізмів захисту прав людини (суд, адвокатура)» [6, с. 20].

Мета пропонованого дослідження полягає в уточненні даних позицій.

Як відомо, історія кожної науки починається з того, що перед людством виникає певна фундаментальна, життєво важлива проблема. Її починають досліджувати й ці дослідження згодом утворюють відповідну науку.

Найпершими з фундаментальних питань, які стоять перед людиною, можна вважати питання про те, що являє собою світ, в якому вона живе, що являє собою вона сама, про те, як людина

повинна ставитись до світу, розуміти його, діяти в ньому. Це світоглядні питання. Основним питанням світогляду є питання про відношення людини та світу. Основним питанням релігійного світогляду виступає питання про відношення духу та буття.

Тут доречно звернутись до такої думки стоїків: «Ми не можемо змінити світ, але можемо змінити своє ставлення до нього і відновити душевну рівновагу».

Людина є не лише тілесною, але й духовною істотою. Їй потрібно розуміти сенс свого життя. Значення цієї потреби підтверджується тим, що відсутність у людини розуміння сенсу власного життя є важливою причиною суїциду. Тут доречно пригадати таке висловлювання А. де Сент-Екзюпері: «Каторга – не там, де працюють киркою та лопатою, а там, де праця киркою та лопатою позбавлена сенсу».

Основне питання світогляду – питання про відношення людини та світу. Поняття людини тут слід розуміти у широкому плані. Свій світогляд має кожна більш-менш усталена людська спільнота – сім'я, трудовий колектив, кожний прошарок і шар населення, нація, людство загалом. Відрізняються між собою поглядами на життя юнацтво, молодь, дорослі, люди похилого віку.

Наш прашур став *homo sapiens*, коли відкрив силу розуму і почав застосовувати його у своїй діяльності. На відміну від тварини, людина для виживання прагне не тільки пристосуватись до природи, але й пристосувати її до своїх потреб. Вона створила для себе штучний світ, від якого залежить значно сильніше, ніж від природи. При цьому вона діє як духовно-тілесна (тілесно-духовна) істота. Духовність релігійної людини полягає в тім, що для неї духовний світ – це світ віри в Бога, а для атеїста духовний світ – світ культури (духовної), в якому вона сама є Богом.

Застосування розуму для дослідження світоглядних проблем через якийсь час привело до створення філософії як універсальної науки.

(Принагідно зазначимо, що кожна людина і кожна група людей має свою життєву філософію і філософія як наука здатна стати у пригоді кожній людині і кожній такій групі.)

Основне питання світогляду стало основним питанням філософії. Але філософія – теоретична наука, причому вона є найабстрактнішою наукою. Вона піддала питання про

відношення людини і світу операції абстрагування і надала йому нового вигляду – питання про відношення свідомості, духу та матерії, буття. Інакше кажучи, у цьому формулюванні застосовані граничні філософські абстракції, найзагальніші категорії філософії.

Основне питання філософії, як відомо, має дві сторони. Перша – що є первинним, а що вторинним – буття, матерія чи дух, свідомість, друга – чи можна пізнати світ. Погляди матеріалістів та ідеалістів щодо першої сторони основного питання філософії суперечать одне одному. У наш час суперечності у філософії й у суспільному житті треба розв'язувати шляхом гармонізації протилежностей, знаходження консенсусу (на цей шлях вказував ще Г.В.Ф. Гегель).

На наш погляд, наведений вище висновок, зроблений В.С. Лутаєм, можна уточнити. По-перше, досягнення неантагоністичного розв'язання тих найгостріших суперечностей, які виникли у взаємодії людства і природи, між основними соціумами, між суспільством та особистістю, є основним питанням сучасної філософії в сенсі основної її мети. Шлях до цієї мети лежить через аналіз питання про відношення свідомості, духу та матерії, буття, яке, на наш погляд, і нині залишається основним питанням філософії. Але якщо у XIX–XX сторіччях при обговоренні цього питання на перший план висувалось питання про те, що є первинним, а що вторинним, то у XXI сторіччі насамперед слід вести мову про те, як їх гармонізувати, узгодити одне з одним, потрібно, щоб вони відповідали одне одному. Якщо свідомість відповідає буттю, то це означає, що вона досягла істини щодо буття, тобто щодо сущого. З іншого боку, якщо буття узгоджене зі свідомістю, то воно відповідає нашим уявленням про те, яким воно має бути, тобто є належним. Практичне завдання людини у цьому світі й полягає в тім, щоб досягти істини про буття, на цій основі побудувати картину належного і відповідним чином змінити буття. Тоді матиме місце повна гармонія свідомості та буття. І тоді обидві сторони основного питання філософії зливаються, позбавляється сенсу виділення у цього питання двох сторін.

Тепер перейдемо до основного питання філософії права.

Історія філософії права також починається з фундаментальної практичної проблеми. Вона полягає в тім, що

людині треба орієнтуватись у соціальному світі, а для цього вона повинна знати свої права та обов'язки, мати уявлення про закони, взагалі про правову реальність, а також про себе саму як про правову істоту, тобто їй потрібний правовий світогляд.

Основним питанням правового світогляду виступає питання про відношення людини до світу права.

Питання «Що є право?» можна вважати основним питанням філософії права, але, на наш погляд, його можна уточнити. У філософії права світ права називається буттям права чи правовою реальністю. Правова реальність – «сукупність усіх, без виключення, феноменів права, які знаходяться у соціальному просторі локальної чи всесвітньої цивілізації» [7, с. 700].

Таке тлумачення правової реальності можна вважати загальноприйнятим. До неї відносять правові норми, правові інститути, правовідносини, правосвідомість, правові ідеї, концепції, теорії тощо. Її називають правовою реальністю в широкому розумінні.

Ми вважаємо, що всю правову реальність доцільно поділити на такі дві складові. По-перше, виділити правосвідомість та правові ідеї, концепції, теорії, які входять до її складу. Другою складовою виступають правові норми, правові інститути, правовідносини, які є втіленням правових ідеї (так би мовити, їхньою «матеріалізацією») і які в процесі розвитку права відображаються у правосвідомості. К. Марксові належить думка про те, що коли ідея опановує маси, вона стає матеріальною силою. Правові норми, правові інститути є матеріальною силою. Другу складову правової реальності в широкому розумінні можна назвати правовою реальністю у вузькому розумінні.

Для філософії права як абстрактної науки, на наш погляд, основне питання набуває вигляду питання про відношення правосвідомості та правової реальності у вузькому розумінні (тобто правових норм, правових інститутів, правовідносин тощо).

К. Маркс та Ф. Енгельс гостро критикували юридичний світогляд буржуазії, відповідно до якого діяльність людини у суспільстві повинна визначатись чинними законами. Право Маркс та Енгельс розуміли як волю панівного класу, піднесено до закону. Вони закликали пролетаріат до революції та встановлення нового, комуністичного права. Переможна пролетарська революція відбулась у Росії у 1917 році. Було

прийнято нове законодавство, але основна ідея правового світогляду переможців полягала в тім, що так звана революційна доцільність важливіша від законів, а також від норм загальнолюдської моралі. Радянське право по суті стало вираженням не волі робітників і селян, а волі керівництва КПРС на чолі з її Генеральним секретарем. Нині Україна проголошена демократичною, соціальною, правовою державою. Головна ознака правової держави – верховенство права.

Правосвідомість відображає не тільки правову реальність у вузькому розумінні, але й саму себе (правова саморефлексія) тобто правову реальність у широкому розумінні. Осмисливши її як суще, вона робить висновки про належне.

Між правосвідомістю та правовою реальністю має місце діалектичний взаємозв'язок. З одного боку, правосвідомість відображає правову реальність, а з іншого – творить її. Вони є протилежностями, знаходяться у суперечності, але за нинішніх умов розв'язувати цю суперечність потрібно шляхом гармонізації протилежностей. Потрібно, щоб правосвідомість правильно відображала суще і правильно визначала належне, і щоб здійснювалось відповідне перетворення правової реальності.

Звернемось до викладеної вище позиції Д.В. Андреева, В.М. Вовк, Ю.В. Івченко та О.В. Павлишина, які, розглядаючи основні питання сучасної вітчизняної філософії права, доходять висновку, що визначальною для сучасної філософії права є ідея гуманізації. З цим слід погодитись. І для реалізації цієї ідеї необхідно, щоб правосвідомість будувала картину належної правової реальності у відповідності з загальнолюдськими цінностями, які одночасно виступають і цінностями права. Дані цінності органічно пов'язані між собою і утворюють систему.

Головне місце у ній посідає життя окремої людини в єдності з існуванням суспільства. Людське життя передбачає можливість вибору, тобто свободу. Вибір тягне за собою відповідальність. З іншого боку, готовність відповідати дає право на вибір, тобто свобода і відповідальність становлять діалектичну єдність. Головний вибір людини як духовно-тілесної (тілесно-духовної) істоти полягає в тім, що вона прагне зайняти гідне місце у природному (матеріальному), духовному та інтелектуальному світі, прагне оволодіти найближчою частиною цього світу, перетворити її на свою власність. Таким чином,

гідність потребує власності, а власність повинна використовуватись гідно, морально. Тут також має місце діалектичний взаємозв'язок.

Далі, у суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага і пільги для тих членів суспільства, які нездатні захистити власні права (дітей, інвалідів, людей похилого віку). Ця реальна рівність і є справедливістю. Вона відіграє координуючу й інтегруючу роль у системі цінностей [8]. Картина належного, побудована на цій системі цінностей, буде гуманною, і відповідно до неї і слід здійснювати перетворення наявної правової реальності.

Нині перед вітчизняною філософією права постає завдання допомогти юристам України сформулювати таку правосвідомість, яка б зробила можливим належне перетворення вітчизняної правової реальності, наблизити її до європейської, створити повноцінне громадянське суспільство, і розбудувати демократичну, соціальну, правову державу європейського типу.

Досі українське право було знаряддям влади, яке дозволяло їй тримати народ у покорі; нині право має стати знаряддям народу, за допомогою якого він зможе захистити свої права. Йдеться про радикальну зміну суті й функцій вітчизняного права.

Висновки. Філософія виникла як наукове дослідження світоглядних питань, передусім – питання про відношення людини і світу. Основним питанням філософії як абстрактної науки є питання про відношення свідомості, духу та матерії, буття. Виникнення філософії права було зумовлене необхідністю наукового дослідження питань правового світогляду, насамперед – питання про відношення людини як правової істоти і світу права. Світ права (правову реальність у широкому розумінні) можна поділити на правосвідомість і правову реальність у вузькому розумінні (правові норми, правові інститути, правовідносини тощо). Є підстави для трактування питання про відношення правосвідомості та правової реальності у вузькому розумінні як основним питанням філософії права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лутай В. С. Основной вопрос современной философии. Синергетический подход / В. С. Лутай. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 156 с.

2. Петрова Л. В. Нариси з філософії права / Л. В. Петрова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1995.
3. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права / Л. В. Петрова – Х. : Право, 1998.
4. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов – Х. : Право, 2002. – 328 с.
5. Філософія права / [Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Максимов С. І. та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009.
6. Андреев Д. В. Філософія права: актуальні проблеми та сучасні інтерпретації : [навч. посіб.] / Д. В. Андреев, В. М. Вовк, Ю. В. Івченко, О. В. Павлишин. – К., 2013. – 224 с.
7. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. – 1091 с.
8. Бандура О. О. Справедливість та її роль у системі цінностей права / О. О. Бандура // Закон и жизнь. – 2012. – № 11 (251). – С. 31–34.